

B. YAMMINE, *Drang nach Westen, de ideologische basis van de Duitse Flamenpolitik (1870-1914)*, Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Geschiedenis, 2010, promotor: Prof. dr. L. Vos

Tijdens de Eerste Wereldoorlog heeft Duitsland in het bezette België een *Flamenpolitik* gevoerd, erop gericht om België intern te vernietigen – i.e. tussen Vlaanderen en Wallonië – en om anderzijds de *goodwill* op te wekken van het neutrale Nederland. "Hoogtepunten" van deze keizerlijke politiek waren de vernederlandsing van de universiteit van Gent (1916) en de administratieve scheiding (1917). Nauw met de *Flamenpolitik* verbonden is het activisme, een kleine beweging van ca. 15.000 collaborerende Vlaamsgezinden die in het kader van de Duitse politiek werd ingeschakeld. De *Flamenpolitik* en het activisme gedurende de Eerste Wereldoorlog vormen een scharnierpunt in de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging en, als dusdanig, in de geschiedenis van België. De reden hiervoor is eenvoudig: door het ontstaan van een anti-Belgische (activistische) beweging in de schoot van de klassieke Vlaamse Beweging werd een openlijke botsing uitgelokt tussen het "Vlaamse" en het "Belgische" idee, wat vóór 1914 nooit gebeurd was.

"Het activisme spleet ons veel dieper dan nu nog begrijpelijk voorkomt [...] Het koos tussen Vlaanderen en België, twee vaderlanden, voor ons tot dan toe identiek, en die plots tot onze verstomming onverzoenlijke vijanden waren" (Wils, 2005, 202),

zo zou Gerald Walschap – een jongeman in 1914 – later verklaren.

Tot in de jaren 1970 heerste er binnen de (Vlaamsgezinde) historiografie de overtuiging dat de *Flamenpolitik* een gevolg was van het activistische aandringen. "*We meenden dat we echte machiavellisten waren die de Duitsers*

voor onze doeleinden zouden gebruiken..." (Gijzen, 1975, 24), zo herinnerde zich oud-activist Marnix Gijzen nog decennia na de feiten. Een keerpunt in het onderzoek was het werk van Lode Wils uit 1974, *Flamenpolitik en aktivisme* getiteld. Wils toonde daarin aan dat het activisme er slechts kon komen door een weloverwogen Duitse politiek. Dit nieuwe gegeven schokte Vlaams-nationalisten (en hun historiografen), die tot dan toe geloofd hadden in een volkomen autonome ontwikkeling van de Vlaams-nationalistische beweging, in hun zelfvertrouwen. Op een congres in Leuven dat jaar over de bevindingen van Wils sneerde de historicus Theo Luyckx dat "wij als Vlamingen toch niet gemaakt [zijn] om ons eigen nest te bevuilen".⁶

Op hetzelfde colloquium ging men ook in op de oorsprong van die *Flamenpolitik*. Suggesties als zou de Duitse overheid beïnvloed zijn door *Alldeutschen* – personen of organisaties die al vóór de oorlog droomden van een in het oosten en in het westen vergroot Duits Rijk – werden van tafel geveegd of niet ernstig genomen. Ook de grote Duitse historiograaf Fritz Fischer had zich al in 1969 eerder laatdunkend over de invloed van dat soort groeperingen op België uitgelaten. In zijn monumentale *Krieg der Illusionen* stelde hij dat het *Alldeutscher Verband* er louter in geslaagd was de stichting van "één enkel" tijdschrift (*Germania*) te bewerkstelligen. De Duitse activiteit in België vóór 1914 werd, volgens hem, louter gedomineerd door economische verhoudingen (Fischer, 1969, 480).

Na de jaren 1970 deemsterde het debat wat weg. De algemene consensus werd dat de hele *Flamenpolitik* een improvisatie was. Die stelling werd voor het eerst gelanceerd door het Duitse hoofd van de *Politische Abteilung* tijdens de Eerste Wereldoorlog, Oscar von der Lancken-Wakenitz (1931, 212) en wordt tot op heden door zowat alle historici die zich met het thema bezig hebben gehouden zonder meer voor waar aangenomen (zie onder andere Elias, 1969, 18-19; Wende, 1969, 75; Willemsen, 1969, 46; Dolderer, 1989, 41; Vrints, 2002, 44).

In het verlengde van deze hypothese ligt de zeer invloedrijke stelling van de Franstalige Belgische historicus José Gotovitch die in 1967 de *Flamenpolitik* een volledige breuk noemde met de vooroorlogse Duitse politiek (Gotovitch, 1967, 477 en in dezelfde lijn Wils, 1974, 29; Bitsch, 1994, 339). Enkel Bruno De Corte, een Leuvense student van Lode Wils, sloeg in 1982 een andere weg in. In zijn uiterst fraaie – maar helaas onuitgegeven – licentiaatsverhan-

⁶ Geciteerd tijdens een debat op het colloquium: *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974.

deling maakte hij een knappe ontstaansgeschiedenis van het Duits-Vlaamse propagandatijdschrift *Germania* (1898-1905) in het kader van de Duitse geopolitiek. Nochtans bleef zijn werk onaf. Ten eerste omdat het stopte in 1905, een tijd vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog dus, en ten tweede omdat het – in weerwil van de titel (*Het Tijdschrift Germania in het kader van de Duits-Vlaamse Betrekkingen*) – geen grondige inhoudsanalyse maakte van het tijdschrift.

1. 1890-1905 ALS EEN SLEUTELPERIODE

Drang nach Westen vertrekt vanuit een zeer duidelijke vraagstelling. Het heeft de bedoeling de onduidelijkheid die tot op vandaag heerst – of de *Flamenpolitik* nu een breuk of een continuïteit was binnen de Duitse (geo)politiek – weg te werken. De gevolgen van een opheldering van dit vraagstuk zijn verstrekkend. Immers, indien aangetoond kan worden dat de Duitse *Flamenpolitik* voortborduurde op een vooroorlogse economische, ideologische en strategische langetermijntrend, wordt de tot op heden dominerende hypothese dat deze een "improvisatie" zou zijn vanzelfsprekend onhoudbaar. Sterker nog, indien de *Flamenpolitik* die het keizerrijk vanaf 1914 zou voeren in een bredere continuïteit moet gesitueerd worden, is het bijzonder twijfelachtig of er nog kan gesproken worden van een zich autonoom ontwikkelend activisme.

We opteerden in ons onderzoek voor een studie van de periode van 1870 tot (eind) 1914, anders gezegd vanaf de stichting van het Duitse keizerrijk tot aan het einde van het eerste oorlogsjaar. De klemtoon kwam evenwel te liggen op de zeer belangrijke Vlaams-Duitse contactperiode, lopende van 1890 tot 1905. Immers, een studie van de Duits-flamingantische betrekkingen gedurende de "lange 19de eeuw" toont aan dat deze dal- en piekmomenten vertoonden. De laatste 25 jaren vóór het uitbreken van de oorlog vormden alvast een piekmoment voor wat de interesse van de Alduitsers betrof.

Een systematisch onderzoek van de Alduitse literatuur toont immers aan dat onder impuls van een aantal sleutelfiguren de interesse voor de Nederlanden vanaf het laatste decennium van de 19de eeuw stelselmatig begon toe te nemen. In dit denken speelden naast rassenkundige en *völkische* motieven ook strategische oogmerken een rol. Meer en meer publicaties immers wezen op de (toenemende) belangstelling voor de haven van Antwerpen, de

Rijnmondingen, de Belgische (en Nederlandse) kusten en, uiteindelijk, ook de Kempische Steenkoolmijnen.

Volkomen nieuw was ook het idee dat een Duits Vlaanderen op termijn Nederland in de Duitse invloedssfeer zou dwingen. Deze ideologische evolutie zou op zich echter niet zulk een grote invloed gehad hebben, ware het niet dat er vanaf het einde van de 19de eeuw een toenemende vervlechting optrad tussen de officiële rijksinstanties enerzijds en de nieuwe nationalistische pressiegroepen anderzijds. Die evolutie hield dan weer verband met de massale vlootbouw die het keizerrijk op touw zette. De integrale nationalisten bevonden zich aan de spits van de vlootagitatatie en minstens tot 1902 waren hun betrekkingen met de Duitse regering zeer goed. Ze raakten verweven met de alliantie tussen grootindustrie en *Junker (Sammlungspolitik, 1897)*. In de marine en het landleger nam trouwens de belangstelling voor Nederland en België toe. Sedert 1897 was beslist om de Belgische neutraliteit te schenden in geval van een Frans-Duitse oorlog en in de periode van 1898-1910 probeerde een in toenemende mate geïsoleerd Duitsland – zij het vruchteloos – een maritieme alliantie af te sluiten met een klein en neutraal buurland.

De resultaten van de synergie tussen de nationalisten en het *Auswärtiges Amt* bleven niet uit. Op het einde van de 19de eeuw belandden belangrijke documenten in de handen van dat departement, waarin een schets van de Vlaamse Beweging gegeven werd, een toekomstige Duitse politiek ten aanzien van Nederland geschetst werd en het idee van een Vlaamse wig tussen Frankrijk en Nederland hernomen werd. Enkele jaren later belandden er ook exemplaren van het Duits-Vlaamse tijdschrift *Germania* op de tafel van de Rijkskanselier.

Dat was in 1898 als Alduits initiatief in Brussel van start gegaan. Officieel om de betrekkingen tussen Duitsers en Vlamingen te verbeteren, in werkelijkheid echter als machtsinstrument dat de toenemende Duitse belangstelling voor de Lage Landen illustreerde. Het meest zichtbaar werd deze druk bij een door Berlijn aangemoedigde campagne voor een Duits-Nederlandse tolunie die door *Germania* op gang getrokken werd. *Germania* bevatte naast geopolitieke artikels ook uitgesproken racistische stukken en opstellen over de Vlaamse Beweging. Vooral liberale Vlaamsgezinden werkten er aan mee, zonder dat ze inspraak hadden in de Alduitse plannen of de redactionele koers van het tijdschrift mede konden bepalen. De anti-Engelse sfeer – de Boerenoorlog was in 1899 uitgebroken – verhoogde de pro-Germaanse affiniteit van sommige flaminganten en de nederlaag van de

Boeren (1902) in combinatie met een redactionele stuurloosheid en – vooral – een geldgebrek van het financieel in moeilijkheden verkerende *Alldeutscher Verband* deden het project eind 1905 op de klippen lopen. Ondertussen hadden de Alduitsers wel voet aan wal gekregen in België en een waardevol netwerk aan contacten opgebouwd.

2. NA HET VERDWIJNEN VAN *GERMANIA*

De Alduitsers baanden zich vanaf 1908 stilaan een weg naar het centrum van de politieke bedrijvigheid. Hun leden behoorden tot militaire en ambtelijke topfuncties en op binnen- en buitenlandse crisismomenten deed de Duitse regering een beroep op hen. De toenemende invloed van de socialisten, zeker na 1912, versterkte hun machtspositie. Ditmaal gingen zij – in de hoedanigheid van de hoeders van orde en recht – wegen op de regeringspolitiek, daar ze erin slaagden om akkoorden af te sluiten met de grootindustrie, de *Junker* en de middenstandsverenigingen. Met hun toenemende invloed, steeg ook de impact van hun ideologie. Voor wat de Nederlanden betrof, bleef die ongewijzigd, enkel de tactiek werd nu bijgestuurd. Men rekende niet meer op actieve contacten met de Vlaamse Beweging, maar meende dat een oorlog voor eens en voor altijd orde op zaken zou stellen. Met name bij de top van de Duitse marine had men wel oor naar de door Alduitsers voorgestelde vernietiging van België en ook regeringskringen werden meer en meer gefrequentieerd door radicale nationalistes.

Ondertussen werden de rangen van de Alduitsers versterkt. Nieuwe – zogezegd meer neutrale – Vlaanderendeskundigen boden zich aan. Onder hen de publicist Franz Fromme, de germanist Conrad Borchling, en universiteitsdocent Robert Paul Oszwald. Die laatste presteerde het om op twee maanden vóór het uitbreken van de oorlog in de *Preussische Jahrbücher* – een blad met een hoog aanzien – de aard van de Belgische "rasproblematiek" haarfijn uit te doeken te doen. Hij stond niet alleen. In de maanden net vóór het uitbreken van de oorlog nam de belangstelling van de Alduitsers voor de Vlaamse Beweging exponentieel toe. Nationalistische bladen – waaronder de *Alldeutsche Blätter* – leverden artikels af met titels die weinig aan de verbeelding overlieten "Die Vlamen den Walen ausgeliefert" bijvoorbeeld of ze roerden de aloude trom als zou België een verlengstuk zijn van Frankrijk en lieten niet na erop te wijzen dat als België in het geval van een oorlog niet

vrijwillig de Duitse "hulp" aanvaardde, Duitsland de Vlaamse Beweging zou steunen.

3. DE GENESE VAN DE *FLAMENPOLITIK*

Profetische woorden, zo zou blijken, want vanaf de Duitse inval in augustus 1914 ontwikkelden zich twee lijnen die aan het eind van de maand verstren-geld zouden raken. Enerzijds de lijn van de traditionele Duitse diplomatie die meende het op een akkoord te kunnen gooien met de Belgische regering en monarchie, anderzijds de Alduitse lijn. Onder toenemende Alduitse druk raakte de eerste strekking geminoriseerd. Bovendien verzetten de Belgen zich (dit tot verbazing van vriend en vijand) en werd de roep om wraak tegenover dat tuchteloze volkje steeds groter. Een doorgedreven studie van de Nederlandse pers is in dat opzicht revelerend. De Alduitsers en wellicht ook bepaalde Duitse parlementairen hadden in de maand augustus, met stilzwijgende toestemming van Berlijn, een proefballon opgelaten, die later in het roemruchte *Septemberprogramm* – dat de oorlogsdoeleinden van de kanselier vastlegde – zou overgenomen worden. Ze opperden Antwerpen aan Nederland te schenken, zogezegd als dank voor de Nederlandse neutraliteit. Sommigen meenden dan weer dat heel Vlaanderen aan Nederland kon gegeven worden, als Duitsland de oorlog won tenminste. Wellicht omdat hij die tactiek al te doorzichtig vond heeft *Verbandsleiter* Heinrich Claß in september 1914 aan de noodrem getrokken door in zijn *Kriegsziele* de troepen tot de orde te roepen: de "cadeau"-suggestie moest de koelkast in en de tijd moest zijn werk doen. Nederland zou vanzelf wel in de Duitse invloedssfeer belanden.

Op dat moment was het trouwens helemaal niet meer zo zeker of Duitsland de oorlog snel zou winnen. De slag aan de Marne (9-12 september 1914) had de Duitse opmars immers geremd. Duidelijk was wel dat Berlijn na 30 augustus 1914 met het koninkrijk België gebroken had. De oplossing voor het "Belgische vraagstuk" lag hem in een recuperatie van de Alduitse ideologie: een Duits Groot-Nederland als satelliet in het westen.

Vanaf september 1914 werden in het kader van die *NiederlandePolitik*⁷ (de *Flamenpolitik* was daar slechts een onderdeel van) dan ook de dragers van die gedachte op sleutelposities benoemd. We denken hier in de eerste plaats

⁷. Nederlanden-politiek.

aan gouverneur-generaal Moritz von Bissing, die via familiale banden en zijn kennissenkring naar alle waarschijnlijkheid invloeden heeft ondergaan van het racistische *Bayreuther Kreis*. Maar ook de oud-*Germania*-medewerkers speelden plots opnieuw een voorname rol: in Brussel werd oud-hoofdredacteur van het blad Haller von Ziegesar de vertrouwensman van Von Bissing. In Antwerpen werd boerenagitator Max Robert Gerstenhauer in januari 1915 persensor, en in Limburg werd generaal Keim (oud-lid van het *Flottenverein* en na 1908 toonaangevend lid van het *Alldeutscher Verband*) in de herfst van 1914 gouverneur-generaal. In Oost- en West-Vlaanderen tenslotte was het Domela Nieuwenhuis, de Friese Algermaanse predikant – en een kennis van de familie Von Ziegesar – die van de Duitse militaire overheid *carte blanche* kreeg om de Vlaamse Beweging te infiltreren. In dat verband wensen we nog op te merken dat de stelling van Daniël Vanacker uit 1991, als zou het activisme in Gent autonoom ontstaan zijn, na ons onderzoek niet langer houdbaar blijkt te zijn.

4. BREUK OF CONTINUÏTEIT?

Ons onderzoek toont aan dat er geen sprake kan zijn van de *Flamenpolitik* als radicale breuk in de Duitse (geo)politiek. Weliswaar was zij een breuk in de Duitse regeringspolitiek, maar die was maar één radertje in het complexe beslissingsapparaat van het Duitse Rijk. Zoals geschetst was de Alduitse interesse voor de Nederlanden in het algemeen en voor de Vlaamse Beweging in het bijzonder vanaf 1890 onafgebroken aanwezig. In die omstandigheden kan men niet meer spreken van een "improvisatie" van Duitse zijde uit, maar wel van de *Flamenpolitik* als de minst onlogische keuze voor de politiek in het westen. In de genese van de *Flamenpolitik* was ook het Nederlandse aandeel – zowel in protestantse als in katholieke kringen – groter dan tot op heden aangenomen. Het was een politiek waarvan de fundamenteën veel ouder waren dan tot op heden aangenomen en ook veel bestendiger. In zekere zin zijn ze tot op vandaag voelbaar.

BIBLIOGRAFIE

BITSCH (M.-T.), *La Belgique entre la France et l'Allemagne (1905-1914)*, Parijs, 1994.
De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog, Handelingen van het colloquium ingericht te Leuven op 15 en 16 november 1974 door de afdeling Geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw: Departement Geschiedenis- Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 1974, II A 6.

- DOLDERER (W.), *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt: die Rezeption der Flamenfrage in der deutschen Öffentlichkeit und deutsch-flämische Kontakte 1890-1920*, Kassel, 1989.
- ELIAS (H.J.), *25 Jaar Vlaamse Beweging I*, Antwerpen, 1969.
- FISCHER (F.), *Krieg der Illusionen, Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*, Düsseldorf, 1969.
- GIJSEN (M.), *De leerjaren van Jan-Albert Goris*, Brussel, 1975.
- GOTOVITCH (J.), "La légation d'Allemagne et le Mouvement flamand entre 1867 et 1914", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis/Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XLV, 1967, no. 2, pp. 438-478.
- VON DER LANCKEN WAKENITZ (O.), *Meine Dreissig Dienstjahre (1888-1918)*, Potsdam-Parijs-Brussel-Berlijn, 1931.
- VRINTS (A.), *Bezette stad: Vlaams-nationalistische collaboratie in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2002.
- WENDE (F.), *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges*, Hamburg, 1969.
- WILLEMSSEN (A.W.), *Het Vlaams-nationalisme (1914-1940)*, Utrecht, 1969.
- WILS (L.), *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, 1974.
- WILS (L.), *Van Clovis tot Di Rupo*, Antwerpen, 2005.

Bruno Yammine
bruno232@gmail.com